ÇED'in tamamen ticari bir sürece dönüştürülmesiyle bölgede HES planlanmamış dere kalmadı

Doğu Karadeniz'de HES ve ÇED karmaşası

Av. Yakup Şekip OKUMUŞOĞLU
Zonguldak Barosu Avukatı

Rize ilinde; 11 adedi Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü, 4 adedi Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİEİ) Genel Müdürlüğü ve 47 adedi tüzel kişilerce hazırlanmış, toplam 62 adet Hidroelektrik Santral (HES) projesi üretilmiştir. Bunlardan 20 adedi inşaat aşamasındadır.

Rize sınırları içerisinde planlanan HES projeleri; Fırtına, İkizdere, Senoz, Hemşin, Salarha, Çağlayan ve Arılı olmak üzere 7 vadiyi kapsamaktadır. Söz konusu projelerin 46 adedi Fırtına, Çağlayan, Arılı ve İkizdere vadileri üzerinde planlanmıştır.

Oysa Doğu Karadeniz Bölgesi'nde doğa koruma açısından en önemli illerden olan Rize, Türkiye'nin de en önemli bölgelerinden birisini oluşturmaktadır. Kıyı çizgisinden başlayan dağlar kısa bir mesafede Kaçkar Zirvesi'nde 3 bin 930 metreye kadar çıkar. Ayrıca bölgede 2 bin 500 metrenin üzerinde çok sayıda zirve bulunmaktadır. Derin vadilerdeki çok sayıda akarsu ve mevsimsel dere, şelaleler yaparak denize ulaşır.

Dağların, derin vadilerin yarattığı çok geniş çeşitlilik gösteren iklim şartları, çok özel ve farklı habitatlar oluşturmuştur. Doğal yaşlı ormanlar, ormangülü çalılıkları, alpin çayırlıklar, sarp kayalıklar ile göl ve akarsu kenarlarında sayısız ekosistemlere sahiptir.

Türkiye florasının 4'te 1'ini oluşturuyor

Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin yaptığı bir araştırmaya göre bitkisel açıdan 2 bin 460 türle Türkiye florasının yüzde 28'ini oluşturan bölge, pek çok ülkenin sahip olduğu toplam bitki türünden fazlasına sahiptir. Doğal yaşlı ormanlar, alüvyonal ormanlar gibi çok değerli bir ekosistemin barındığı bölgede endemizm oranının da yüzde 17 civarında olduğu çeşitli bilimsel raporlarla ortaya konmuştur.

Diğer yandan boz ayı, çengel boynuzlu dağ keçisi, karaca, geyik, dağ horozu, Kafkas ur kekliği, Hopa engereği, çeşitli alabalık türlerinin yanı sıra deniz alası gibi çeşitli uluslararası sözleşme ve Kara Avcılığı Kanunu'na göre koruma altında olan hayvan türlerine de yöre yaşam alanı oluşturmaktadır. Bu bölge, dünyanın 200 ekolojik bölgesinden, Avrupa'nın acil korunması gereken 100 ormanından ve kuşlar açısından da dünyanın 217 kuş alanından biridir.

Yapılan bir araştırmaya göre, bitkisel açıdan 2 bin 460 türle Türkiye florasının yüzde 28'ini oluşturan Doğu Karadeniz, pek çok ülkenin sahip olduğu toplam bitki türünden fazlasına sahiptir. Doğal yaşlı ormanlar, alüvyonal ormanlar gibi çok değerli bir ekosistemin barındığı bölgede endemizm oranının da yüzde 17 civarında olduğu çeşitli bilimsel raporlarla ortaya konmuştur.

HES planlanmamış dere kalmadı

Böylesi özellikleri olan yörede planlanan yüzlerce HES projesinden sadece 62 adedi Rize ili sınırları içinden Karadeniz'e dökülen dereler üzerinde olup, Trabzon, Rize ve Artvin illeri kapsamında nerdeyse üzerinde HES planlaması yapılmamış dere kalmamıştır.

İnşaatı devam eden ve özellikle Senoz (Çayeli) Vadisi olarak bilinen vadide sürdürülen çalışmalar, söz konusu hidroelektrik santrallarının çevreye ne kadar zarar verebileceğini gösteren örnekler olarak toplumun tepkisini çekmektedir. Özellikle açık kanal sistemli olarak inşa edilmek üzere planlanan santralların dik yamaçlara sahip Karadeniz vadilerinde çok ciddi tahribata sebep olabileceği de Senoz örneği ile görülmüştür.

ÇED ticari bir sürece dönüştürüldü

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği gereği, 17 Temmuz 2008 öncesi 50 megavat (MW) altında kurulu güce sahip santralların çoğunda **"ÇED gerekli değildir"** kararları ile ÇED süreci tamamlanmış santral projeleri nedeni ile de yatırımcılar açısından tam bir serbesti içinde çalışma imkanı yaratılmıştır. ÇED Yönetmeliği, 1993 yılından 2008 yılına kadar, en son 17 Temmuz 2008 tarihli değişiklik de dahil olmak üzere 4 defa tamamen değiştirilerek; yatırımcının/yatırımın önünde engel gibi duran tüm gri noktalar yönetmeliklerden arındırılmış, süreç günlerle ifade edilen bir zamana sıkıştırılmıştır. Böylece çevre etki değerlendirme; tamamen ticari bir sürece dönüşmüştür.

Örneğin Rize'de inşa aşamasına gelen 20 HES projesinden 16'sı için **"ÇED gerekli değildir"** kararı verilmiştir. Proje tanıtım dosyaları yetersiz, herhangi bir bilimsel yaklaşımdan uzak, kopya belgelerden ibaret olmaktan öte anlam taşımayan belgeler iken **"ÇED gerekli değildir"** ya da verilen **"ÇED olumlu"** karar belgeleri sonrasında hiçbir ciddi çevresel değerlendirme içermeyen ve adı ÇED raporu olan ya da proje tanıtım dosyası olan bu belgelerin bakanlıkta veya valiliklerde kimler tarafından, hangi uzmanlıkları taşıyan kişiler tarafından incelenip değerlendirdiğinin tartışılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Aynı özellikte derelere farklı cansuyu belirlemesi

Özellikleri, yapıları, içerdiği canlı yaşamlar, su debileri, yatakları aynı ya da benzer derelerde önerilen telafi suyu oranları birbirinden farklı belirlenmekte, farklılığın neye dayandığı, hangi yöntemle telafi suyunun belirlendiği bildirilmemekte, canlı yaşamın devamı için değil santralın su ihtiyacına göre can suyu miktarlarının belirlendiği ortaya çıkmaktadır.

Örneğin 25 metreküp/saniye (m3/sn) debisi olan ve yer yatağı 30 metre genişleyen İkizdere'de, ortalama 200 litre/saniye (lt/sn) can suyu belirlenmekte, debisi 5 m3/sn olan bir başka derede ise 150 lt/sn can suyunun dere yatağına bırakılması önerilmektedir. Yine debisi 5 m3/sn civarında olan başka bir derede 1.7 m3/sn su bırakılması öngörülmektedir. Bunun gibi hiçbir standarda dayanmayan, dünyada geçerli hiçbir yöntemin kullanılmadığı yöntemlerle yapılan bilim dışı değerlendirmelerle Karadeniz'in güzelim dereleri susuzluğa mahkum edilmektedir.

Çevre ve Orman Bakanlığı iradesi ipotek altında

Bir başka yönden de bakmak gerekirse örneğin Hemşin Deresi'nin ekolojik anlamda daha değerli olan bir kesiminde yapılmakta olan bir HES için **"ÇED gerekli değildir"** kararı verilirken; alt kesiminde daha az öneme sahip bir başka HES için **"ÇED gereklidir"** kararı verilebilmektedir.

Diğer bir olumsuzluk, hidroelektrik yatırımcısının su kullanım hakkını, elektrik üretim lisansını almasından sonra ÇED sürecine girişmesidir. 2003 tarihli Yönetmelik'in 6. maddesine tamamen ters sürdürülen bu sürecin sonunda adeta Çevre ve Orman Bakanlığı'nın iradesi ipotek altına alınmaktadır. ÇED sürecine kadar ciddi kaynak harcaması yapan yatırımcıya ÇED olumsuz kararı verilebilmesinin güçlüğü apaçık ortadır.

Diğer bir yanlış uygulama elektrik üretim santrallarının ayrılmaz bir parçası olan elektrik iletim hatlarının, santralların ÇED raporları dışında tutulmasıdır. Tamamı ormanlık alanlardan geçerek kilometrelerce uzağa taşınacak elektrik iletim hatlarının farklı bir ÇED raporu ile değerlendirilmesinin hukuki olmadığı ortadadır.

Santral bittikten sonra söz konusu iletim hatlarına ÇED olumsuz kararı verilemeyeceği de yine apaçık ortadadır.

İşlevsiz bürokratik bir süreç

Tüm bunlar bile ÇED raporlarının hiçbir işlevi olmadığını, bürokratik bir süreçten ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

Mevcut durum itibarı ile yaşanan gelişmeler; Doğu Karadeniz'deki büyük su mücadelesinin, AB uyum yasaları çerçevesinde AB Su Çerçeve Direktifi ülkemizde yürürlüğe girmeden HES'leri sorun olmaktan çıkaracak bir anlayışla devam ettirildiğini düşündürtmektedir.

Doğu Karadeniz'de inşa edilmekte olan HES'lerin bu genel açıklamalar dışında temel eleştiri noktaları da şöyle özetlenebilir:

1- 4856 sayılı **"Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun"** ile kurulan Çevre ve Orman Bakanlığı'nın kuruluş kanununun 9/k maddesi gereğince havza planlaması yapılmadan HES planlaması yapılmaktadır. Yöredeki tüm yerleşimlerin, suya bağlı olarak, su havzalarında kurulduğu dikkate alındığında; mevzuatta ve makro planlamalarda, kalkınmanın temel girdileri olan toprak, su, orman ve mera gibi ekosistemler için bütüncül havza esaslı doğal kaynak planlamasına yer verilmemesi büyük bir eksiklik ve geri dönüşü olamayan sonuçları ortaya çıkaracaktır.

2- Söz konusu santrallar; Kara Avcılığı Kanunu, Bern Sözleşmesi, Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CİTES), Avrupa Peyzaj Sözleşmesi gibi iç ve uluslararası sözleşmeler ile koruma altında olan alan ve yaban hayata karşı devam ettirilmektedir. Binlerce hektarlık orman, mera ve yaşam alanları söz konusu santrallardan etkilenecektir.

3- Halen söz konusu santralların kullanacağı suyun ne kadarının dere yatağına bırakılacağı, can suyunun ne şekilde hesap edileceği, ekolojik hayatın söz konusu santrallardan ne şekilde etkileneceğine dair herhangi bir bilimsel yaklaşımın ortaya konulamamış olması ve ÇED raporlarında bu konunun adeta geçiştirilmesi en önemli tartışma olmayı sürdürmektedir.

ÇED Yönetmeliği, 1993 yılından 2008 yılına kadar, en son 17 Temmuz 2008 tarihli değişiklik de dahil olmak üzere 4 defa tamamen değiştirilerek; yatırımcının/yatırımın önünde engel gibi duran tüm gri noktalar yönetmeliklerden arındırılmış, süreç günlerle ifade edilen bir zamana sıkıştırılmıştır. Böylece çevre etki değerlendirme; tamamen ticari bir sürece dönüşmüştür.

4- Yörede hektar başına ağaç yoğunluğu 500-700 ağaç/hektar civarında iken ve 300-500 adet kesilecek ağaç hesabı ile olumlu ÇED raporları verilebilmektedir. Kesilecek ağaç sayısına dair ÇED raporunda bildirilen rakamlar yöre gerçekleri ile hiç örtüşmemektedir. Sadece elektrik iletim hatları nedeni ile milyonlarca ağacın kesileceği hesaplanmaktadır.

5-Yöre insanı için derelerin sosyal ve kültürel etkileri hiç dikkate alınmadan söz konusu projeler olumlanmaktadır. Kıyı insanı denizden kopamazken, iç kesimlerde vadilerde yaşam da dere kenarlarında şekillenmiştir. Derelerin çağlayarak akan sesinin dahi yöre kültüründe önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Karadenizlilerin yörelerine, geleneksel bağlılığının kökleri iyi araştırılmalıdır. ■

Dere Kardeşliği Platformu

Büyükşehirlerde bulunan Karadeniz hemşeri dernekleri Doğu Karadeniz'de kurulacak hidroelektrik santralları (HES) konusunda bölgede oluşan tepki ve duyarlılığa paralel olarak harekete geçtiler. Ankara'da bulunan Artvin ve Rize il-ilçelerine ait dernek ve vakıflar bir araya gelerek, daha önce İzmir'de bulunan Karadeniz derneklerinin kurduğu Dereleri Koruma Platformu'na benzer bir platformu, Ankara Doğu Karadeniz Dereleri Platformu adı altında Ankara'da da oluşturdu.

Ankara'da bulunan 11 dernek ve 2 vakıf temsilcileri, ilki 17 Haziran 2008 tarihinde Artvin Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nde olmak üzere 3 ayrı toplantı düzenleyerek HES'leri masaya yatırdı. İlk toplantıya bölge milletvekilleri katılırken, ikinci toplantı Makina Mühendisleri Odası'nda oda temsilcilerinin katılımıyla düzenlendi. MMO Enerji Komisyonu Başkanı **Oğuz Türkyılmaz**'ın yönettiği toplantıda, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, Çevre Mühendisleri Odası, Maden Mühendisleri Odası ve Makina Mühendisleri Odası temsilcileri, hidroelektrik santrallarının yapımı, işlevi, yarar ve zararlarına ilişkin bilgiler verirken, yöre temsilcilerinin sorularını yanıtladı.

Üçüncü toplantı ise Rize Dernekleri Federasyonu'na yapılan ziyaret kapsamında iki komisyon kurulması ve birlikte hareket edilmesi kararıyla sonuçlandı. Artvinliler Komisyon Başkanlığı'na Arhavi Bölgesi'nden **Hasan Özkazanç**, Rizelilerin Komisyon Başkanlığı'na ise **Cengiz Tekin** getirildi.

Toplantılarda, komisyonlar oluşturulmasının yanı sıra raporlar hazırlanması, ÇED raporlarının idari yargı denetimi yolu ile denetlenmesi için başlamış olan hukuki süreçlere yardımcı olunması, yöre halkının bilgilendirilmesine yönelik sempozyum, basın açıklamaları gibi etkinlikler yapılması kararlaştırıldı.

Gerçekleştirilen toplantıların ardından Ankara'da bulunan Artvin ve Rize il-ilçelerine ait dernek temsilcileri bir araya gelerek, **"Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bir kırılma noktası oluşturacağını"** düşündükleri HES konusunda çalışma grubu oluşturdular. Ankara Doğu Karadeniz Dereleri Platformu adı verilen bu çalışma grubunun oluşum amacı şöyle açıklandı:

"Konuyu hiçbir ön yargı olmadan ve yapıcı bir şekilde incelemeyi, HES'lerin çevresel etkilerini, ekonomik getirilerini, yapım ve işletme esnasında oluşturacağı çevresel etkileri ve alınması gereken önlemleri araştırmayı, su hakları konusunda normların geliştirilmesini, bütüncül havza planlaması yapılmadan başlatılan projelerin, bütüncül bir planlama anlayışına bağlanması için çalışmalar yapılmasını hedeflemektedir.

Platformumuzun bir diğer amacı da; ülkemizin olağandışı güzel coğrafyalarından biri olan Doğu Karadeniz'de, insanlığın ortak mirası olan ve bu yönüyle ancak çok sınırlı şekilde eko turizm ve benzeri uygulamalara açılması mümkün olan bazı vadilerinde HES'lerin yapılma ve yapılmama seçenekleri arasındaki sosyal fayda ve kaynak değerlerin kamu yararına en etkin kullanımın nerde olduğunu araştırmak ve bulmaktır.

Platformumuz dünya mirasi vadilerimizin kullanım şekillerinin belirlenmesinde üstün kamu yararının hangi çözümde olacağını araştırmak ve bölgede yerel insiyatifler ile adeta bir isyana dönüşen tepki ve duyarlığın bilimin ve ortak aklın ışığında anlamlı ve yapıcı öneriler ile tüm toplumun ve gelecek kuşakların kazanacağı bir ortak çözüm noktasına yöneltilmesine katkıda bulunmayı hedefleyecektir." ■